

Niels Kayser Nielsen
""Kulturarv i det dansk-tyske grænseland –
Nationalliberalismens lange skygger i en centralistisk nation""

ur

Lars-Eric Jönsson, Anna Wallette & Jes Wienberg (red.)
Kanon och kulturarv: historia och samtid i Danmark och Sverige
(2008)

Serie: Centrum för Danmarksstudier nr 19, ISSN: 1651-775X

Upplaga för elektronisk publicering för forsknings-, utbildnings- och
biblioteksverksamhet och ej för kommersiella ändamål.

Publicerad med tillstånd från Makadam förlag.

Tryckt utgåva finns i bokhandeln:

ISBN 978-91-7061-0509

Makadam förlag, Göteborg & Stockholm

www.makadambok.se

Edition to be published electronically for research, educational and library needs
and not for commercial purposes.

Published by permission from Makadam Publishers.

A printed version is available through book stores:

ISBN 978-91-7061-0509

Makadam Publishers, Göteborg & Stockholm, Sweden

www.makadambok.se

Denna Creative Common-licens betyder att du som använder verket måste erkänna
ovanstående som upphovs personer; att spridning av texten är tillåten, men endast
i icke-kommersiella sammanhang; att verket inte får bearbetas.

KULTURARV I DET DANSK-TYSKE GRÆNSELAND – NATIONALLIBERALISMENS LANGE SKYGGER I EN CENTRALISTISK NATION

Niels Kayser Nielsen

Den 16. august 1945 blev det 45 meter høje tårn på Knivsbjerg ved Lillebælt nord for Aabenraa – samlingsstedet for den tyske befolkningsgruppe i Danmark – sprængt i luften. Forinden var to andre mindesmærker, nemlig Düppel Denkmal og Arnkiel Denkmal på henholdsvis Dybbøl Banke og Arnkilsøre, også blevet ødelagt i løbet af den eksalterede befrielsessommer. Gerningsmændene skulle efter sigende være danske modstandsfolk, men de er aldrig blevet fundet.¹ Om årsagen til bortsprængningerne ved vi derfor intet, men der kan være grund til at formode, at de pågældende gerningsmænd har ment sig i deres legitime ret til at fjerne disse monumenter, som er en del af det tyske mindretals kollektive historiske erindring. Vi ved imidlertid ikke, om disse handlinger rettede sig mod Nazi-Tyskland, mod Tyskland i sin helhed eller mod tyskerne bosat i Danmark. De tre attentater efterlader os således med en del ubesvarede spørgsmål, som der her skal ses nærmere på i en kulturarvssammenhæng. Det sker i lyset af problemstillingen: Var attentaterne tilfældige episoder, eller stod de i forbindelse med ældre træk af dansk historie og det prekære forhold mellem hovedstad og periferi?

Kulturarv – et moderne forehavende?

Kulturarv har med både erindring og glemsel at gøre. Udgangspunktet for den er en tidsandsbestemt selektion, hvor noget løftes frem og gøres til genstand for institutionaliseret hyldelse, pleje og højtideligholdelse, medens andet skydes i baggrunden for til

1. Lars Bak, »En ubekvem kulturarv fra den tyske tid: Düppel Denkmal og Arnkiel Denkmal efter 1920«, *Sønderjysk kulturarv*, red. Inge Adriansen & Peter Dragsbo, Sønderborg 2005, s. 124–27; »Tyske sejrsmønter på danske hænder. Düppel Denkmal og Arnkiel Denkmal og den danske stat«, *Sønderjyske Årbøger 2003*, s. 7–42.

slut at forsvinde ud af billedet. For det andet har kulturarven det lige som moden; den har en form for dødelighed indbygget i sig. Når noget er blevet for trivielt, populært og velkendt, forsvinder det ofte, fordi man ikke kan se det længere. Moden er blevet umoderne og usynlig og må derfor udskiftes. Kulturarven er også et modernistisk anliggende, hvor forandring fryder. Kulturarven skal appellere og lever af den grund sit eget provisoriske liv. Imidlertid knytter der sig til kulturarven også en tredje bestemmelse, nemlig det ønske om bevarelse og fastholdelse, som er indeholdt i selve arveandelen. Arveaspektet tenderer, antimodernistisk, i retning af essentialisme og substans. Der er således ud over selektionsprincippet også altid indbygget en indre spænding i kulturarven, som gør, at den er processuel. Kulturarven har sine dilemmaer.²

Ud fra denne optik er kulturarven af samme beskaffenhed som den danske højskolesangbog, der i sig selv er en del af kulturarven. Også i den sker der en løbende revision, når noget er blevet for usamtidigt og kedeligt, samtidig med at afsyngelsen af gamle travere skønnes at have sin egenverdi.

Ser man nu på de indholdsmæssige sider af kulturarven, kan man hæfte sig ved, at denne normalt er ikklædt nationale gevandter. Dette kan umuligt overraske, for så vidt som nationen – enten den nu går tilbage til romantikkens tidsalder eller tilbage til middelalderen – har været rammen om såvel magthaveres som den brede befolknings liv, om ikke andet så i form af kirkerne og skatten. Det er inden for nationens rammer, man har arvet sin kultur og fortsat arver den. Den tyske sammenføring af henholdsvis Bundesrepublik Deutschland og DDR er et fredeligt eksempel på, hvor stærk kulturel nationalismen fortsat står i dag, og kan betragtes som et memento til påstandene om, at nationalismen kun skaber ulykker. Som den tyske rockstjerne og sangskriver Udo Lindenberg formulerede det i en sang fra 1973: »Wir wollen doch einfach nur zusammen sein«. I sig selv skaber nationalismen imidlertid ingenting; det gør kun de politiske omstændigheder omkring den, nærmere bestemt den politiske brug af den, som kan være af enten inklusiv eller eksklusiv samt af enten decentralistisk eller centralistisk art.

Hovedelementerne i de nationale gevandter består normalt af fire elementer. For det første sprog, for det andet historiske strukturer og begivenheder samt bevidstheden herom og, for det tredje, en række kulturelle størrelser, der i dagligdagen virker som en upåagtet, banal nationalisme,³ men som også kan gøres til genstand for institutionel højtideligholdelse og fejring, om det nu er fortæring af særlige madretter ved

2. Niels Kayser Nielsen, »Der var engang...'. Balladen om H. C. Andersen, oplevelshistorien og kulturarven«, *Den jyske Historiker* nr. 109, 2005, s. 118–32.

3. Michael Billig, *Banal Nationalism*, London 2005; Tim Edensor, *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*, Oxford & New York 2002.

bestemte lejligheder eller opførelse af monumenter som særlige erindrings- og identitetsmarkører.

Imidlertid er der den fjerde egenskab ved den nationale kulturarv, som ofte overses, nemlig det territorielle aspekt. Vi arver også et land og et rum – og dermed nogle grænser. Selve landet, rummet – og grænsen – ligger nogenlunde fast og kan under normale omstændigheder aldrig udskiftes med samme hast som modens stangtøj. Det, som derimod kan forandres, er synet på landet, rummet og grænsen. Danmark udgør ingen undtagelse fra disse fire kulturarvsbestemmelser. Dem deler vi med vore nabolande. Blot er der væsentlige historiske træk, som disponerer kulturarvsspørgsmålet i Danmark for at være noget ganske særligt.

I rumlig henseende er situationen nogenlunde overskuelig. Udgår vi fra verdenshjørnerne, grænser vi mod vest mod Storbritannien, mod nord er det Norge, østpå ligger Sverige, og mod syd deler vi grænse med Tyskland. Grænserne ude i havet synes ikke af meget og er stort set umærkelige og flydende, medens den landfaste grænse er absolut og let at markere. Det har da også som hovedregel været disse jordfæstede landegrænser, der har tiltrukket sig størst opmærksomhed; ikke mindst i Danmark, hvor vi som en sjældenhed blandt europæiske nationer kun har den ene af slagsen. Det kan derfor ikke undre, at denne grænse har været ofret betydelig opmærksomhed. Således også i denne artikel, hvor forholdet mellem grænsen og kulturarven skal belyses. Det sker ud fra det synspunkt, at grænsen mod Tyskland altid har været og fortsat er en problematisk størrelse, som både peger på generelle kulturarvsaspekter og særegne danske, som først og fremmest har at gøre med den særlige danske centralisering af kulturfællesskabet.

Men nu er grænser generelt set vidt forskellige. Derfor kan det indledningsvis være nyttigt at se nærmere på visse grænsetypologier, idet disse har en vis betydning for udformningen af den danske kulturarv.

Nationale grænser

Der er gået epistemologisk sædvane i at udgå fra nationsgrænser som prototypen på grænsen. Dette er nemt og praktisk, ikke mindst når der er sammenfald mellem nation, stat og territorium. Her kan grænserne følges i deres historiske vekslen, ved at man kigger i et atlas. Grænsen forekommer her at være noget absolut og fastlagt. Synlig og identificerbar. Den synes at markere et absolut rum, som er entydigt. Måske det er en af årsagerne til, at denne type grænse i sig selv ofte bliver betragtet som en blokering, en indespærring og som en hård grænse, hvor man rask væk overser den absolutering

af grænsen, der herved finder sted, og glemmer, at grænsen er fastlagt i kraft af voluntaristiske politiske og økonomiske interesser. Denne opfattelse af grænsen forbindes ofte med en kritik af nationalisme og nationalitet. Det sker især i den del af nationalismeforskningen, der hviler på en marxistisk tilgang til nationalismen. Her er det paradoksalt, at hvor man ellers inden for historie og kulturvidenskab for længst har opgivet de marxistiske positioner, idet de anses som værende alt for simple og reduktive, har disse positioner hidtil overlevet inden for nationalismeforskningen. Her tages abstrakte følgeslutninger – at nationalismen er fremkaldt af kapitalismen, af bogtrykkerkunsten, af moderniteten eller af industrialiseringen – fortsat for gode varer. Marxistisk inspirede tænkere som Eric Hobsbawm, Ernest Gellner, Benedict Anderson citeres stadigvæk ukritisk, om end der er enkelte undtagelser, som bl.a. har påpeget det betænkelige i fortsat at operere med fænomenet 'falsk bevidsthed'.⁴

Man kan spekulere på, hvorfor disse marxistiske historikere, stadig har så stor lydhørhed, da man ellers for længst som sagt har forladt de marxistiske positioner og forklaringsmodeller. Svaret er sandsynligvis, at disse historikers synspunkter har passet perfekt ind i en EU-propaganda om det ønskværdige i en nationsnedbrydning. Det er tankevækkende, at det først er nu, hvor EU er blevet udvidet med flere østeuropæiske lande, at vi ser en mere omfattende kritik af denne vesteuropæiske konstruktionstænkning. Det kan skyldes flere ting: a) at der er tale om en vis mæthedsfornemmelse, og at man har hørt de gamle travere for tit – ej heller academia er fri for modebevægelser – og b), at der med Østeuropaudvidelsen af EU nu også er kommet andre historikere, herunder polske, på banen, som er vant til at tale magthaverne midt imod. Det kan man eksempelvis se i den antologi, der behandler den polske debat om Jan T. Gross' bog om den polske jødemassakre i Jedwabne sommeren 1941,⁵ der om noget er et eksempel på et stykke kulturarv, som det gør ondt at forholde sig til. Flere af de forskere, som har bakket op om Jan T. Gross, har rødder i den demokratiske opposition fra slutningen af 1970'erne.

Undertiden flankeres denne opfattelse af en forestilling om, at grænserne engang var mere flydende og frontierlignende end i dag, og at det er nationalismen, som har skabt hårde grænser. Det er en forenkling; også tidligere historiske epoker har kendt til markerede grænser. Allerede ved Nöteborgfreden 1323 mellem Novgorod og Sverige/Finland blev der trukket en egentlig grænse,⁶ ligesom der var konflikter ved grænserne,

4. Edensor, *National Identity*, s. 5.

5. *The Neighbors Respond. The Controversy over the Jedwabne Massacre in Poland*, red. Antony Polonsky & Joanna Michlic, Princeton & Oxford 2004.

6. Kimmo Katajala, »The Origin of the Border«, *Vid gränsen. Integration och identiteter i det förnationella*

f.eks. i Galizien, allerede inden nationalismen kom på banen.⁷ Konflikterne ved den dansk-tyske grænse har også været legio, længe inden nationalismen – efter konstruktivisternes opfattelse – kom på banen. Nationalismekritikerne mener at have fundet vejen væk fra de hårde grænser i form af en fortidig idyllisering af f.eks. Habsburgeriget og en tilsvarende nutidig af EU, som har fået ord for at nedbryde de fæle grænser for i stedet at operere med et fredeligt og grænseløst fælles Europa. Der tales patetisk om, at man vil hele 'historiens sår', hvorfor man i EU-regi har oprettet 136 grænseoverskridende regioner, hvortil kommer en række andre, som ikke har officiel Europa-regionsstatus, men selv forstår sig som sådan.⁸ Denne idealisme løser imidlertid ingen problemer, for de nye grænser, der opstår ved udløbet af EU's territorium, er ikke mindre hårde end de gamle nationale. I Ukraine har man gjort grænsen til Rusland hård (det kaldes i Ukraine at gøre den 'civiliseret') i håb om herved at komme ind i EU-varmen.⁹ Grænserne har altså ikke ændret sig; de er blot forskudt.¹⁰ Ofte ud til der, hvor de vesteuropæiske nationalismeteorikere sjældent stifter personligt bekendtskab med dem, nemlig til Øst- og Sydeuropa, hvor der imidlertid i f.eks. Galizien mellem Polen og Ukraine foregår nøjagtig den samme 'othering', dvs. udgrænsning som »den Anden«, som ved de gamle grænser. Denne 'othering' indebærer selvsagt vanskeligheder for at udforme en kulturarv, der reflektivt omfatter de enorme spændinger, som har gjort sig gældende i disse østeuropæiske grænseegne.¹¹ Grænseområder har det med at blive trængt ud i periferien i forhold til økonomiske og politiske magtcentre; for de fleste grænseområder gælder det, at jo længere afstand der er fra periferien til centrum, desto lavere status har grænselandets indbyggere.¹²

Norden (Centrum för Danmarksstudier 10), red. Harald Gustafsson & Hanne Sanders, Göteborg & Stockholm 2006, s. 86–106.

7. Barbara Törnquist-Plewa, »Cultural and National Identification in Borderlands – Reflections on Eastern Central Europe«, *Collective Identities in an Era of Transformations. Analysing developments in East and Central Europe and the former Soviet Union*, red. Klas-Göran Karlsson, Bo Petersson & Barbara Törnquist-Plewa, Lund 1998, s. 104.

8. Martin Klatt, »Common, Cross-Border Regional History as an Approach to People-to People Cooperation and Cross-Border Regional Integration«, *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Eslöv 2006, s. 117.

9. Tatiana Zhurzhenko, »The New Post-Soviet Borderlands: Nostalgia, Resistance to Changes, Adaptions«, *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Eslöv 2006, s. 71.

10. Ann Kennard, »The EU's New Eastern Border: Will Cultural Overlap be a Force for Change«, *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Eslöv 2006.

11. Luiza Bialasiewicz, »Back to Galicia Felix?«, *Galicia – a Multicultural Land*, red. Christopher Hann & Paul Robert Magocsi, Toronto 2005, s. 160–84.

12. Alexandra Schwell, »Boundaries in Border Police Cooperation: The Case of the German-Polish Border«, *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Eslöv 2006, s. 261.

Vanskelighederne med at omgås en ubekvem kulturarv er imidlertid ikke kun forbeholdt Galizien og andre øst- og sydøsteuropæiske grænseområder. Også i Danmark har vi – historisk bestemte – vanskeligheder i så henseende. Kulturarven er lige så problemfyldt i København som i Lvóv.

Regionale grænser

Ved siden af nationsgrænserne findes der en række andre af mindre absolut karakter. Regionsgrænsen er en af dem. Den kan være intranational eller transnational, dvs. der kan være tale om en region inden for nationen eller hen over nationsgrænsen – men den kan også være international ved at omfatte andre nationer og andre regioner.

Ser vi på det første tilfælde, den intranationale grænse, ved alle, at der er kulturelle og sociale forskelle på Oslo og Bergen, på Gdansk, Zamosc og Rzezsów, på Riga og Daugavpils, for slet ikke at tale om forskellen på Hvide Sande og København og Lycksele og Stockholm, men hvor går grænsen? Hvor begynder forskellene at være flere end lighederne? Ellen Damgaard har i sine studier i nordvestjysk identitet og selvforståelse peget på, at denne identitet snarere end at være en essentiel og nominalistisk entitet er relativ og realistisk, men samtidig en af den grund ikke mindre konkret størrelse, der knytter sig til handlinger, gøremål og praktisk livsviden.¹³ Tim Ingold opererer i den forbindelse med begrebet 'skills' som betegnelse for det handlingsberedskab og den praktiske viden, der går forud for den mere abstrakte idé om identitet.¹⁴ Disse 'skills' er, som vi skal se i det følgende, lige så vigtige grænsemærkningsmuligheder som nationalstaternes landkort og pas og kulturrelativisternes fokus på etnicitet. Grænsen viser sig også i forskellige måder at bjærge hø, som det fremgår af en studie i den sovjetrussiske bosættelse efter 2. verdenskrig i de tidligere finske områder i Karelenes grænseegne.¹⁵ Kulturarvsspørgsmål er ofte ekstraordinært synlige i grænseegne.

Ser vi på det andet tilfælde, den transnationale grænse, er sagen heller ikke så entydig. Lad os tage grænseregionen mellem Slovakiet og Ungarn. Her overskrides grænsen dagligt af de ganske velbeslåede ungarere, der turishandler på den slovakiske side af grænsen, og af de slovakisk bosatte ungarere, der arbejder i bilindustrien i Nordvest-

13. Ellen Damgaard, »I kuling fra Hals til Harboøre. Et studie af regional identitet i Vestjylland«, *Fortid og Nutid* 2002: 4, s. 251–77.

14. Tim Ingold, *The Perception of the Environment. Essays in livelihood, dwelling and skill*, London & New York 2000.

15. Pekka Hakamies, »Soviet Settlers on a Strange Territory: Experiences and Narratives from the Former Finnish Karelia«, *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Eslöv 2006, s. 31–56.

ungarn – Suzuki i Esztergom og Audi i Győr. Her forholder man sig smidigt og ubekymret til grænsen som et nationalpolitisk fænomen; det afgørende er ikke etnicitet – hvad det så end måtte være – men kendskab til sproget og de socio-økonomiske incitamenter.¹⁶ Det er én måde at omgås grænsen på. Grænselandet fungerer her som en region.

Længere østpå ad den slovakisk-ungarske grænse, i Kosice-området, er grænsen ikke porøs som i den vestlige del af grænselandet, men hård og fast.¹⁷ Området er på begge sider af grænsen i vid udstrækning beboet af roma-befolkningen, men der er her ikke noget incitament til at opsøge frænder på den anden side af grænsen. Personlige netværk på mikroplanet, tætte nabo- og familiebånd, tæller her mere end økonomiske og sociale udfordringer. Hertil kommer den psykologiske belastning ved at være økonomisk marginaliseret og socialt tilsidesat, hvilket heller ikke fremmer lysten til at være undervejs og søge nye muligheder. Som i Komárno er det ikke grænsen i sig selv, der er problemet, og heller ikke etniciteten som sådan, men manglende overskud som følge af diskrimination. Af den grund fremstår grænsen som en absolut barriere. Her er der ingen regionalisme og dermed heller ingen transnational kulturarv.

Endelig er der også regioner, som adskiller sig fra såvel den intranationale som den transnationale ved at kombinere dele af dem og derved være international, såsom Middelhavsregionen eller Østersøregionen. Her er regionens dele dybest set kendetegnet ved ikke at have noget tilfælles; de religiøse, politiske og sociale forskelle er her langt større end lighederne, mangfoldigheden mere fremtrædende end fællespræget. Østersøregionen er først og fremmest kendetegnet ved transit, bevægelse og forflytninger, som det fremgår af flere af bidragene i antologien *Gränsländer. Östersjön i ny gestalt*. Der findes meget få fællesnævner i denne region, og der findes meget få grænser, som virkelig skiller; de fleste er porøse og gennemtrængelige.¹⁸ I stedet udgør grænserne punkter, hvor netværk flettes ind i hinanden. I tilknytning hertil har den svenske slavist Margareta Attius Sohlman gjort sig til talsmand for følgende prægnante opfattelse: »Gränstrakter är i själva verket ofta förbindelselänkar mellan folk och kulturer och inte skiljelinjer«.¹⁹

På baggrund heraf kan man da opstille følgende fire grænsetyper: nationsgrænser, intranationale regionsgrænser, transnationale regionsgrænser og internationale regionsgrænser. I tilknytning hertil kan man mere konkret spørge: Hvad indebærer nu

16. Wolfgang Aschauer, »Ethnicity as a Factor of Cross-Border Economic Integration? The Case of the Slovakian-Hungarian Border Region«, *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Eslöv 2006 s. 303f.

17. *Ibid.*, passim.

18. Janis Krenslins, Steven A. Mansbach & Robert Schweitzer, »Inledning«, *Gränsländer. Östersjön i ny gestalt*, red. Janis Krenslins, Steven A. Mansbach & Robert Schweitzer, Stockholm 2003, s. 9.

19. Margareta Attius Sohlman, *Slaviska världar. Möten med språk, kultur och religion*, Stockholm 2005.

grænsen mellem dansk og tysk? Er der tale om en nationsgrænse eller en selvstændig regionsdannelse i grænselandet? Udgør grænsen mellem dansk og tysk – uanset om det er en nations- eller en regionsgrænse – et forbindelsesled og en berigende udvekslingszone, eller er den en skillelinje? Og hvilken rolle spiller den for kulturarven i grænselandet? Svarene herpå har betydning for synet på den danske nationalisme. Er den af politikere, kulturforvaltere og magthavere brugt inklusivt eller eksklusivt?

Dagligt dansk-tysk samkvem

Der er siden 1997 blevet talt ofte og meget om region Sønderjylland/Slesvig ud fra den betragtning, at dette område på begge sider af den dansk-tyske grænse har sit eget regionale særpræg på tværs af nationsgrænsen. Ikke meget tyder på, at noget sådant faktisk er tilfældet,²⁰ men samarbejdet mellem institutioner og virksomheder på begge sider af grænsen er mange, og det indbyrdes samkvem mellem befolkningen på begge sider er umådeligt fredeligt. Tyskere fra Slesvig-Holsten og de andre delstater er velkomne og vellidte sommergæster på den jyske vestkyst, vi bliver budt indenfor hos hinanden og er på julekort. I Radio Klitholm, en 25 år gammel lokalradio hjemmehørende i Hvide Sande, hvor der på alle tider af året er masser af tyske turister, og hvor ekspedienterne i forretningerne ubesværet snakker tysk, ligesom mange af de tyske turister har lært sig en del dansk, har man i sommerhalvåret hver lørdag formiddag en time, hvor man kun spiller tysk musik. Den hedder »Tysktimmen« med en reference til Siegfried Lenz' berømte roman. Danskere og tyskere tilhører hvert sit økonomisk-administrative fællesskab, som ikke er bestemt af hverken nationalisme eller nationalister, men af stor- og udenrigspolitiske forhold.²¹ Alligevel er det tydeligt, at der i dagligdagen med dens banale nationalisme er plads til såvel kulturudveksling som interpersonelle relationer;²² og det til trods for, at nationsgrænsen i dag er stærk og virker absolut.

Spørgsmålet er så, om den danske kulturarv er lige så åbensindet som Radio Klitholm. Og hvis ikke, hvad der kan angives af mulige forklaringer herpå. For at få et svar må vi gå tilbage til 1800-tallet og se på situationen, dengang grænsen ikke som i dag gik langs en linje mellem Flensborg og Tønder, men sydpå langs en linje nord for Hamburg og østpå til nord for Lübeck, og på, hvorledes man i hovedstadens ledende kredse opfattede dette grænseland omkring midten af 1800-tallet.

20. Klatt.

21. Morten Andersen, »Nation Building and Border Identities: The Economic Reconstruction of the Schleswig Border Region, 1919–25«, *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Eslöv 2006, s. 225–54.

22. Niels Kayser Nielsen, *Steder i Europa. Omstridte byer, grænser og regioner*, Aarhus 2005, s. 134ff.

Bild borttagen på grund av upphovsrättsliga skäl:

Vykort med texten "RØMØ, DIE INSEL IM Wattenmeer". Över hela kortet syns ett fotografi av en sandstrand och hav, med två personer springande i vattenbrynet, sedda snett bakifrån. Till vänster av kortet en teckning av öns utformning med en tecknad sol i dess övre vänstra hörn. I nedre högra hörnet ett fotografi av en säl med en ritad pratbubbla med texten "Mojn Mojn". Under texten "RØMØ" en tecknad dansk flagga.

Rømø i vort hjerte. En blanding af sødt og salt. Der er mange tyske turister på Rømø, og af samme grund hedder øens øst-vestgående landevej i folkemunde af letgennemskuelige årsager Pomes Fritz Strasse. Sælen siger »mojn,mojn«. Det er oprindeligt et plattysk ord, som kan betyde både goddag og farvel, og som i dag er gængs i store dele af Sønderjylland. I Aabenraa er man i disse år begyndt at lege lidt med ordet; her hedder det »møjne«. Måske for at give ordet en dansk toning. Kulturelle udtryk er under løbende transformation. Det gælder også i Grænselandet med dets bestandige kulturudveksling mellem tysk og dansk.

Regionsgrænse eller nationsgrænse?

I 1800-tallet var Danmark det af de nordiske lande, som var ringest stillet med hensyn til folkelig indflydelse på politikken, og som havde de dårligste forudsætninger for et demokratisk gennembrud. I modsætning til Sverige og Finland havde danskerne ikke haft en stænderrigsdag at politisere i, dvs. at den største befolkningsgruppe, bønderne,

aldrig havde opnået politisk erfaring. Ej heller havde man som den svenske og finske bonde kunnet træne i demokrati på 'hjemmebane' i *sockenstämmorna*, og modsat Norge havde man ingen demokratisk grundlov af bygge samfund og politisk ledelse op omkring.

Til gengæld havde Danmark takket være Helstaten en tæt forbindelse til politiske kræfter i Tyskland, hvor kongen i kraft af sin status som hertug i Holsten og Lauenburg desuden havde adgang til de inderste kredse i Det tyske Forbund, idet han havde sæde i det såkaldte Engerer Rat og her havde fuld individuel stemmeret, på linje med Østrig, Preussen, Bayern, Württemberg, Sachsen, Hannover, Baden og Hesse-Darmstadt samt Nederlandene, der repræsenterede storhertugdømmet Luxembourg. Det skulle vise sig at få stor betydning for den politiske udvikling i Danmark i 1800-tallet, der på den måde blev indviklet i den kombination af restauration og nationalliberal tænkning, som kendetegnede Tyskland i årene op mod 1848. Når det alligevel lykkedes at få et begyndende demokrati stablet på benene med bondens aktive opbakning, er årsagen givetvis at finde i henholdsvis skoleundervisningen og den betydningfulde lægmandsbevægelse, hvor en del af bondelederne kom fra. Men uden tysk hjælp var det næppe gået.

Det var nemlig takket være Holstens medlemskab af Det tyske Forbund, at Danmark i 1834 indførte stænderforsamlingerne. Baggrunden herfor var Det tyske Forbunds forbundsakt af 8. juni 1815, hvori det i paragraf 13 hed, at der skulle indføres stænderforsamlinger i de af forbundets medlemsstater, der havde en vis størrelse. Det havde Holsten, som derfor var omfattet af denne løfteparagraf. Og Holsten var ikke en ubetydelig del af det danske monarki. Sammen med de to andre hertugdømmer udgjorde det den mest moderne og mest velstående del af Helstaten. Medens den kongerigske del af monarkiet indtil ca. 1830 var præget af forfald og økonomisk tilbagegang, blomstrede hertugdømmerne. Lempelsen af den engelske kornlov i 1828 gav gode eksportmuligheder, ligesom mejerivarerne fra den østlige del af Holsten blev regnet for de bedste i Europa, og stude- og kvægopdrættet i den vestlige del havde god afsætning i Nordtyskland med Hamburg som det store centrum. På de 'panoramaer', som brødrene Suhr rejste rundt med og fremviste mod betaling, så man det driftige liv i Hamburgs havn med matroser og borgerskab i én pærevælling.²³ Det var propaganda af bedste – eller værste – skuffe. Man var i høj grad bevidst om moderne salgsfremstød. Ligesom det østlige Finland nød godt af nærheden til den nærliggende Skt. Petersborg, såvel

23. Harald Busch, *Alt-Hamburg. Leben und Treiben*, Hamburg 1962, s. 20.

kulturelt²⁴ som økonomisk og socialt,²⁵ nød hertugdømmerne godt af nærheden til Hamburg, der i 1830'erne fik bygget en ny børs og fik udvidet sit havnekajanlæg bl.a. med henblik på kvægtransport og dampskibsfragt. Samtidig følte Kiel og Flensburg sig klemte af Hamburg. Hanseaterne og hertugdømmerne var aldrig hjertevener.²⁶ Af Helstatens samlede landbrugseksportoverskud i 1839 faldt 52 procent på hertugdømmerne, der kun udgjorde en tredjedel af kongeriget. Smørret tegnede sig for 77 procent af den danske eksport, hvilket også brændevinseksporten gjorde, medens kød- og flæskeeksporten udgjorde 59, respektive 62 procent.²⁷

Urbaniseringen var længere fremme end i kongeriget. Der boede en større del af befolkningen i byerne i hertugdømmerne (og disse byer havde en betydelig håndværkerstand) end i den kongerigske del af monarkiet. Landets næststørste by var Altona med ca. 28.000 indbyggere, efterfulgt af Flensburg, Kiel, Slesvig og Rendsborg, der alle havde over 10.000 indbyggere. Først på sjettepladsen kom Odense. Væksten i hertugdømmerne skyldtes ikke kun landbruget, men også industrien. Neumünster blev på grund af sin tekstilindustri, der tegnede sig for tofemtedele af monarkiets samlede produktion, kaldt Holstens Manchester, og inden for jernindustrien var Carlshütte i landsbyen Büdelsdorf uden for Rendsborg førende. Hertil kom bl.a. kobbermøllen ved Kruså, teglværkerne i Egersund samt industrianlæggene i Christiansdal ved Haderslev fra 1772.²⁸ Af landets købstæder var, ifølge en samtidig kilde, kun København og omegn samt Horsens mere industrialiseret end byerne i Slesvig-Holsten.

En væsentlig del af denne modernisering bestod i en veludbygget infrastruktur, der understøttede handelen, hvis omsætning blev omtrent tredoblet i perioden 1824–46.²⁹ Hovedelementerne var ved siden af skibsfarten de brostensbelagte chausséer og jernbanerne. 1832 blev den første chaussé åbnet mellem Altona og Kiel. Den blev i 1844 fulgt op af Helstatens første jernbane, som ligeledes løb mellem Altona og Kiel, således at handelsborgereskabet i Altona kunne stå i tæt forbindelse med det akademiske miljø i landets anden universitetsby, Kiel. Strækningen kunne med tog tilbagelægges på under tre timer. Tilsvarende blev der i 1854 åbnet en tværgående banelinje mellem Flensburg og Husum-Tønning. Det, man ville undgå, var at skabe forbindelse mellem de slesvig-

24. Matti Klinge, »Östra Finland i 1800-talets S:t Petersburg«, *Östra Finland. Det andra Finland*, red. Richard Palmgren, Kristina Ranki & Henrika Tandefelt, Helsingfors 1994.

25. Max Engman, *Petersburgska vägar*, Helsingfors 1995.

26. Steen Bo Frandsen, »Helstatens første opinionsavis: Theodor Olshausens Kieler Correspondenz-Blatt som forum for en liberal holstensk regionalisme (1830–1848)«, *Historie* 2006:2.

27. Lorenz Rerup, *Slesvig og Holsten efter 1830*, København 1982, s. 14.

28. John Rendboe & Peter Dragsbo, »Den industrielle kulturarv i Sønderjylland«, *Sønderjysk kulturarv*, red. Inge Adriansen & Peter Dragsbo, Sønderborg 2005, s. 46–51.

29. Rerup, s. 16.

holstenske købstæder og Hamburg. Det vakte gehør i nationalliberale kredse i hovedstaden. Og her er vi fremme ved det altafgørende element i dansk historie i 1800-tallet: frygten for Hamburgs økonomiske magt.

Denne frygt kan der være al mulig grund til at se nærmere på, når vi forfølger synspunktet, at den har relevans for den nutidige dansk kulturarvsselektion. Kulturarven kan ikke undslippe den historie, der ligger til grund for den.

Orla Lehmann og 'tranlamperne'

Frygten for Hamburg blev udslagsgivende for det nationalliberale, elitedyrkende handels- og embedsborgerskab i København. Uden at vi har kildemæssige spor heraf, kunne man fristes til at tro, at der er blevet grædt tørre tårer i København i anledning af Hamburgs brand maj 1842. I modsætning til harmoniliberalismen i Norge og Sverige drejede de nationalliberales politik sig ikke om sædelighed og samfundssind, men om centralisme og pureste egen nytte. Det dagspolitiske brændende spørgsmål var, hvorledes man skulle håndtere toldgrænsen ved Kongeåen. Toldgrænsen betød i grove træk, at kongerigets varer kunne eksporteres toldfrit til hertugdømmerne, medens industrivarer produceret dér skulle belægges med indførselstold ved import til den kongerigske del af monarkiet.³⁰ Her trådte de nationalliberale i karakter. Skønt principielt tilhængere af toldfrihed fandt man, at toldgrænsen skulle opretholdes, således at slesvig-holstenske varer blev dyrere i kongeriget. Risikoen var ganske vist, at man dermed drev dem i armene på Hamburg, men den risiko var man villig til at løbe for at pleje handelsborgerskabets interesser i København. Ganske vist var den kongerigske del af Helstaten stedt i stagnation og handlingslammelse i årtierne efter Napoleonskrigene, men viljen til at pleje snævre hovedstadsinteresser fejlede ikke noget. Det kunne der da også være en vis *raison* i. Lübeck, der med sine 25.000 indbyggere var på størrelse med Altona, havde tætte handelsmæssige forbindelser til Fyn og Lolland-Falster, medens Hamburg var metropolen for jyderne. Mellem en tredjedel og halvdelen af Jylland var hamburgsk valutaområde. Mand og mand imellem blev der brugt lybske og hamburgske mønter.³¹

Det var i sammenhæng med denne benhårde konkurrence mellem et tilbagestående, men administrativt magtfuldt hovedstadsmiljø og et driftigt og progressivt centrum i hertugdømmerne, at stænderforsamlingerne så dagens lys i 1834 som et tysk importeret, progressivt bidrag til den danske nation.

30. Steen Bo Frandsen, *Opdagelsen af Jylland. Den regionale dimension i Danmarkshistorie 1814-1864*, Aarhus 1996.

31. Rerup, s. 16.

Startskuddet havde som nævnt lydt allerede 1815 med Det tyske Forbunds løfteparagraf om det fornuftige i at oprette stænderforsamlinger som led i en folkelig repræsentation. I lyset af Den hellige Alliance og 'den europæiske koncerts' konservatisme skete der imidlertid ikke noget, og den danske enevældes kombination af sendrægtighed, grundighed i sagsbehandling og en god del reaktionær handlingslammelse lagde yderligere en dæmper på reformtrangen. Men så kom der en revolution og en friser i vejen. Revolutionen fandt sted i 1830, friseren hed Uwe Jens Lornsen og var fra Sild. Revolutionen vakte knap nok gehør i det søvndrukne København, men Lornsen blev man lige så bange for, som man var blevet for dr. Dampé en halv snes år tidligere.³² Det var der også al mulig grund til.

Med tydelig inspiration fra Norge og fra det tyske Burschenschafts nationale liberalisme, som han havde stiftet bekendtskab med i sin studietid i Jena, slog Uwe Jens Lornsen i den 12 sider korte pjece *Ueber den Verfassungswerk in Schleswigholsten* til lyd for indkaldelse af en grundlovgivende forsamling for hertugdømmerne. Det skete samme år, som den liberale regionalist Theodor Olshausen begyndte at udsende sin avis, *Kieler Correspondenz-Blatt*, der ligeledes forfægtede liberale synspunkter, dog langt mere tysk-holstensk og nationalt farvet end Lornsens regionalt prægede liberalisme.³³ Som ung jurist havde Lornsen haft ansættelse i det slesvig-holstensk-lauenburgske kancelli og fandt det både småligt og udueligt, hvorfor han også rejste krav om, at det skulle flyttes til Kiel med denne bys blomstrende, ungdommelige og liberale åndsliv. Hensigten var at skabe en middelstandsbarer pendant til det svensk-norske dobbeltrige, hvor kun kongen og udenrigspolitikken var fælles.³⁴ Pjecen slog ikke an. Både regeringen og ridderskabet i hertugdømmerne, der havde reaktionen til fælles, veg tilbage for de radikale liberale krav. Lornsen røg i spjældet et år og begik nogle år senere selvmord i skuffelse over uoverensstemmelsen mellem hans højtflyvende idealisme og realiteternes træghed. Men liberalismens fakkell var tændt. Den kom til Danmark fra Tyskland og var blevet tændt af en repræsentant for en af Helstatens mindste minoriteter.

Lornsen og det stærke liberale miljø i Kiel samt ikke mindst begivenhederne rundt om i Europa overbeviste embedsmændene i den enevældige hovedstad om, at der måtte ske noget. Selv den gamle hugaf (sv. *krigsbuss*) Frederik 6. indså virkelighedens verden og anerkendte nu kravet om en stænderforsamling i Holsten, som imidlertid af hensyn til Helstatens ligevægt måtte suppleres med en tilsvarende i Slesvig, en for Nørrejylland

32. Gerda Bonderup, »Enevælde og reformer 1720–1848«, *Danmarks historie – i grundtræk*, red. Steen Busck & Henning Poulsen, Aarhus 2000.

33. Frandsen, »Helstatens første opinionsavis«.

34. Rerup, s. 37.

samt en for Øerne. 1834 blev de rådgivende stænderforsamlinger efter preussisk forbillede en realitet, og dermed var én station på vejen til demokrati realiseret. Ganske vist havde kun grundejere og arvefæstere stemmeret hertil, således at den kun omfattede ca. tre procent af befolkningen, men den livlige debat om antallet af forsamlinger, deres placering, kommissorium og ikke mindst den liberale elites arrogante holdning over for den jyske repræsentation – med Orla Lehmanns hånlige hoveren over for jyderne som mønstereksempel – gav anledning til træning i politisk bevidsthed og begyndende fraktionsdannelse samt en argumentationsdrejning væk fra en statsborgerlig og patriotisk retorik i retning af en nationalliberal og demokratisk.³⁵

I 1830'erne og begyndelsen af 1840'erne var de liberale tanker endnu i højsædet i forhold til de nationale. Det gjaldt for såvel hertugdømmernes som de kongerigske stænderforsamlinger.³⁶ Fælles for de liberale i såvel hertugdømmerne som København var en kritik af enevælden som styreform, og der var da også i 1830'erne en tæt forbindelse mellem de to kredse, der kunne mødes i kravet om liberale reformer og en forfatning. Denne kritik var i hertugdømmerne forbundet med en tydelig modsætning til den centralistiske statsmagt og ønsket om anerkendelse af monarkiets mest florissante dele. Det synlige bevis herfor skulle være, at kongen lig den svensk-norske monark en del af året tog ophold i randområderne – hertugdømmerne – i stedet for at nøjes med et sommerbesøg, og så ellers bo i det fjerne København resten af året.³⁷ Med dette viste man samtidig sin royale respekt. Også blandt de tyske og tysktalende undersåtter var der en indiskutabel loyalitet over for den bestående stat,³⁸ hvilket ikke forhindrede en skarp påpejning af en økonomisk forfordeling af hertugdømmerne og deres økonomiske interesser. Slesvig-holstenerne blev ikke opfattet som ligeberettigede statsborgere, men som andenrangsundersåtter, der ikke desto mindre udviste mest vindskibelighed, sådan som bl.a. moderniseringen af landbruget i Angel i de første årtier af 1800-tallet var et godt eksempel på. En ting var irritationen over den stærke koncentration af beslutningsprocesser og de statslige uddannelsesinstitutioner i hovedstaden; en anden ting var, at skatterne fra hertugdømmerne var med til at opretholde denne koncentration.

35. Hans Jensen, *De danske Stænderforsamlingers Historie 1830–1848*, bd. 1–2, København 1931–34; Frandsen 1996, s. 197ff.

36. Steen Bo Frandsen, »Det nye Norden efter Napoleon«, *Det nya Norden efter Napoleon*, red. Max Engman & Åke Sandström, Stockholm 2004.

37. Lars N. Henningsen, »Kongebesøg og kongeloyalitet i Sydslesvig«, *Grænseforeningens Årbog 2000*; Nina Seirup, *Kongernes købstadsbesøg. Komparativ analyse af Frederik V, Christian VIII og Christian X's besøg i jyske og slesvigholstenske købstæder 1746–1947*, hovedfagsspeciale ved Historisk Afdeling, Aarhus Universitet, Aarhus 2006.

38. Frandsen, »Det nye Norden efter Napoleon«.

Det første tydelige tegn på denne utilfredshed var den kritik af en landsindsamling til opførelsen af Thorvaldsens museum i København, som Theodor Olshausen fremførte i *Kieler Correspondenz-Blatt* i 1837.³⁹ Denne kritik, der hos Olshausen var tysk-national i sin grundholdning, fik næring af de holstenske bønder og godsejeres fornemmelse af altid at skulle punge ud til hovedstaden og af en provinsorienteret og regional selvbevidsthed, der var rettet mod centralismen i Helstaten, mere end den var nationalt bestemt. Denne regionale selvbevidsthed blev mere synlig på den offentlige scene i 1800-tallets første halvdel, men var dog af ældre dage, hvor den tidligere var blevet kaldt 'holstensk'. Den kom ikke kun til udtryk hos adel og godsejere, men også blandt den brede befolkning.⁴⁰ I løbet af 1800-tallet kom den også til at omfatte borgerskabet, således at liberalisme og regionalisme blev kombineret – ofte med et stærkt pragmatisk og nytteorienteret grundlag.

I det hele taget var det så som så med forbindelsen mellem det liberale og det nationale i disse år. Det kan man bl.a. se af sprogforholdene. I løbet af de første tiår af 1800-tallet var tysk trængt længere og længere mod nord med sprogskiftet i Angel som det tydeligste bevis. Det hyppigt hørte udsagn 'dat is doch so gemeen Dänsch zu spräken' vidnede om, at dette sprogskifte mere var socialt og statusmæssigt betinget end nationalt bestemt. Det samme gør den omstændighed, at en række sognefogeder fra Haderslevegnens i begyndelsen af 1840'erne advarede mod 'partiånd', 'uro' og 'den fordærvelige uenighed', der kunne blive resultatet af en sprogekamp. Hvis københavnere ville blande sig, måtte de hellere gøre noget for det sølle undervisningsniveau i de jyske hedeegne end i Slesvig.⁴¹ Den nationale tankegang var her ingenlunde slået igennem. Det var nyttigt at kunne noget tysk, når man skulle handle ikke kun i Altona, men også i Hamburg. Sproget blev anskuet som et nyttigt kommunikativt redskab.⁴² Disse folk udgjorde senere grundstammen i Den slesvig-holstenske patriotiske Forening 1845–50, hvor de slog til lyd for, at børnene skulle lære tysk i skolerne. Igen skete det som følge af et funktionelt syn på sproget, og i øvrigt var man mere interesseret i industriudstillinger og dyrskuer.

39. Frandsen, »Helstatens første opinionsavis«.

40. Carsten Porskrog Rasmussen, »The Duchy of Schleswig – political status and identities«, *Vid gränsen. Integration och identiteter i det förnationella Norden* (Centrum för Danmarksstudier 10), red. Harald Gustafsson & Hanne Sanders, Göteborg & Stockholm 2006.

41. Hans Schultz Hansen, »Den slesvig-holstenske patriotiske Forening 1845–40«, *Sønderjyske Årbøger 1997*, s. 129.

42. Vibeke Winge, »Language – means of communication or national treasure?«, *Vid gränsen. Integration och identiteter i det förnationella Norden* (Centrum för Danmarksstudier 10), red. Harald Gustafsson & Hanne Sanders, Göteborg & Stockholm 2006, s. 46–60.

Hovedstadens patent på danskheden

En, som færdedes i disse kredse, var den sønderjyske politiker Peter Hiort Lorenzen, der var glødende liberalist og regionalist. Hans store ideal var Eidsvoldforfatningen med dens betoning af folkerepresentation og folkesuverænitet, og han håbede på, at en lignende kunne blive indført for hans eget land, Slesvig.⁴³ Hans modersmål var den sønderjyske dialekt, ligesom han talte flydende tysk, medens hans evne til at udtrykke sig på rigsdansk var pauver. Det må derfor betragtes som en historiens ironi, at han er gået over i historien som den, der i stænderforsamlingen i Slesvig i 1842 første gang talte dansk – og 'vedblev at tale dansk', som sekretæren dér, digteren Theodor Storms fader, der var helstatsmand, noterede i referatet efter at have oversat talen til højtysk. Hiort Lorenzen har givetvis talt sønderjysk, som de fleste i forsamlingen i øvrigt ubesværet forstod. Han var fra sit regionale ståsted blevet lokket over på den danske side efter en kraftig bearbejdning af Orla Lehmann, der havde lovet ham, at liberalismen snart ville sejre i Danmark, og at foreningen af liberalisme og slesvig-holstenisme kunne varetages bedre af en 'dansk' nationalliberal Ejder-politik end af de slesvig-holstenske liberale, der risikerede at komme i kløerne på den reaktionære og opportunistiske Hertug af Augustenborg. På efterfølgende møder i København fremgik det, at hans rigsdansk i øvrigt ikke tiltalte det københavnske bourgeoisie, der havde deres eget hovedstadelige lokalsprog som norm og mente, at det var denne norm, der skulle rettes ind efter.⁴⁴ Det er formodentlig også en af årsagerne til, at en anden fremtrædende sønderjysk politiker, Laurids Skau, der kom fra samme egn, delvis blev lagt på is i hovedstaden, idet han var begyndt at optræde vel hovedstadsagtigt og ikke i overensstemmelse med den bondekoft-eksotisme, de hovedstadsliberale forventede af en mand fra Sønderjylland.⁴⁵ Det slesvigske spørgsmål skulle de københavnske nationalliberale nok selv håndtere. Der skulle nok regeres *for* folket, men ikke *af* folket. Og så drejede sagen sig alligevel om københavnske lokalinteresser i både økonomisk og magtmæssig henseende.

Det havde i grunden stået klart allerede 1838, hvor Orla Lehmann uskrømtet i en blanding af hån og trussel havde advaret jyderne mod at have for tætte forbindelser til hertugdømmerne og Hamburg.⁴⁶ Igen var det frygten for det stærkt ekspanderende Hamburg, der i langt højere grad end København var det naturlige økonomiske cen-

43. Troels Fink, *Rids af Sønderjylland historie*, København 1955, s. 139.

44. Karen Margrethe Pedersen, »Folkedansk og rigsdansk i Sønderjylland«, *Sønderjysk kulturarv*, red. Inge Adriansen & Peter Dragsbo, Sønderborg 2005, s. 142–47.

45. H.V. Gregersen, »Laurids Skau og Goldschmidt«, *Sønderjyske Årbøger*, 1. halvbind 1967.

46. Frandsen, *Opdagelsen af Jylland*, s. 197ff.

trum i Jylland for handel og omsætning, som spillede ind,⁴⁷ og som i sidste instans, da den blev koblet på nationalistisk retorik, resulterede i den eneste borgerkrig i Norden i 1800-tallet, den såkaldte 'treårskrig' 1848–50.

Handelsstanden i hovedstaden havde betydelige interesser i den nationale bevægelse og havde både politiske og økonomiske motiver til et brud med de tyske dele af monarkiet. Med sin politiske begavelse og sine retoriske evner spændte Lehmann nu i stigende grad nationalismen for den økonomiske og magtefterstræberiske vogn. Det nationale program med krav om Danmark til Ejderen, dvs. indlemmelse af Slesvig i kongeriget, hvilket indebar, at Holsten og Lauenburg kunne sejle deres egen tyske sø, knyttede sig fint til kravet om en forfatning. Konflikten mellem centrum og periferi, eller måske snarere konflikten om, hvad der var centrum, og hvad der var periferi, blev nationaliseret.

Medvirkende hertil var, at man kunne hente skyts til denne retorik hos andre toneangivende kredse i hovedstaden. Her kom historikerne på banen og optrådte nu som de nationalliberales håndgangne mænd. Man betonede, at Slesvig altid havde været gammelt dansk land, som imidlertid via skæbnens ugunst var kommet i udanske hænder.⁴⁸ Så var det nationale spil kørende. Det fik næring af kongens sprogreskriptudspil 1840 med henblik på en styrkelse af dansk sprogbrug i hertugdømmerne, 1845 forbudet mod den slesvig-holstenske trikolor, 1846 med Det åbne Brev af 8. juli, der søgte at styrke Helstaten på bekostning af slesvig-holstenske interesser, og loven af 28. januar 1847, der fastlagde en ny helstatsforfatning. Den ny forfatning tilfredsstillede imidlertid ikke den nationale politik, hverken nationalliberale særinteresser i hovedstaden eller hertugdømmerne. I begge kredse ville man gå videre i nationalliberal retning. Fra i såvel København som hertugdømmerne at have været liberalt og regionalistisk domineret blev sagen i stigende grad gjort til et nationalt anliggende.

Herefter eskalerede tingene. I forbindelse med Christian 8.s død fik de nationalliberale sæde i regeringen og dermed adgang til magten. Den benyttede de til at sprede rygter om et oprør i Rendsborg, der kunne give danskerne ret til at udnytte situationen og hjemmel til at sætte 'tyskerne' på plads og til at bestorme kongen.⁴⁹ Rygterne om et oprør talte ikke sandt. Mødet i Rendsborg var ikke nogen revolution, men en beslutning om på traditionel petitionsvis at sende en delegation til København for at tale med

47. Claus Bjørn, »Den danske stat ved indgangen til 1848«, 1848 – *det mærkelige år*, red. Claus Bjørn, København 1998.

48. Henrik Becker-Christensen, »Sønderjylland i dansk historisk forskning«, *Sønderjyske Årbøger* 1995, s. 446ff; Frandsen, »Det nye Norden efter Napoleon«, s. 21ff.

49. Hans Vammen, »Den københavnske 'revolution' 1948. Martsdagens nationalliberale magtovertagelse«, 1848 – *det mærkelige år*, red. Claus Bjørn, København 1998, s. 71.

kongen.⁵⁰ Vel ankommet til hovedstaden fik Orla Lehmann slesvig-holstenerne gemt af vejen, så han i fred og ro kunne forhandle med dem, uden at deres tilstedeværelse ville udæske befolkningen i Københavns gader og dermed bringe begivenhederne ud af kontrol. Ved disse forhandlinger luftede han tanken om en deling af Slesvig i henseende til sprog og sindelag. Men begivenhederne var sat i gang, og retorikken levede sit eget liv. Noget kompromis blev der ikke tale om. Danmark fik sin forfatning, ligesom i øvrigt også slesvig-holstenerne. Begge lande fik også en egen regering, men i tilgift fik man en borgerkrig, der med visse pauser varede tre år. Denne borgerkrig blev en af de blodigste i Europa i årene 1848–50. De uforsonlige nationalister satte sig igennem i såvel København som Kiel. Fronterne trak op til den borgerkrig, der blev afsluttet med hovedslaget ved Isted 25. juli 1850, det største slag, som nogensinde har været udkæmpet i Danmark.

Historien om borgerkrigen er velkendt fra litteraturen og skal ikke gengives her. Kun én ting skal påpeges. Hvis man overhovedet kan tale om tabere og vindere, må det være, at de nationalliberale i Slesvig-Holsten blev taberne, medens de københavnske nationalliberale vandt. Den ene halvdel af monarkiet besejrede den anden; den ene part af det, som var startet som en liberal bevægelse, knægtede den anden med vold. Slesvig-Holsten blev den næste halve snes år vidne til en hårdhændet danskhedspolitik. Med tvang og loven i hånd skulle man udbrede dansk sprog i hertugdømmerne og erstatte slesvig-holstenske embedsmænd med danske. Én af taberne var digteren og liberalisten Theodor Storm i Husum, der hverken kunne fordrage dansk eller preussisk absolutisme.⁵¹ Da vennen og forfatteren Theodor Fontane i december 1864 opfordrede ham til at skrive en hymne i anledning af tyskernes sejr ved Dybbøl, skrev han harmdirrende tilbage: »Kære Fontane! Fanden tage Dem!«⁵² Denne danskhedsfremfærd gav Bismarck en kærkommen lejlighed til at angribe Danmark, da de selvsikre nationalliberale fortsatte deres københavnerpolitik.

Det er blevet hævdet, at Helstaten blev sprængt af nationale årsager. Det er ikke rigtigt. Helstaten – hvad angår dens tyske dele – blev bragt til ophør, fordi Danmark var en enevældig stat med en voldsomt centralistisk struktur, som ikke kunne forstå, at

50. Hans Schultz Hansen, »'Mitbürger!' Den slesvig-holstenske rejsning og regering 1848«, *1848 – det mærkelige år*, red. Claus Bjørn, København 1998, s. 87.

51. Johannes Jensen, »Theodor Storms Auswanderung 1853«, *Nordfriesches Jahrbuch* 1965, s. 133–43; Armin Kerker, »Theodor Storm – der Autor und seine Landschaft«, *Storms Friesland*, red. Armin Kerker, Hamburg 1984, s. 3–11; Christian Sørensen, »Theodor Storm als politischer Mitkämpfer der Erhebung 1848–1851«, *Zwischen Eider und Wiedau. Heimatkalender Nordfriesland* 2001, s. 70–87.

52. Udo Sachse, »Die Anfänge preussischer Verwaltungspolitik in Pinneberg«, *Jahrbuch für den Kreis Pinneberg* 1984, s. 91–110.

Istedløven, til minde om slaget ved Isted 25. juli 1850, blev skabt af den slesvigsk fødte billedhugger H.V. Bissen. Den blev som mindesmærke for de danske faldne i Treårskrigen og som en markering af de nationalliberale storhedsdrømme rejst 1862 på en kirkegård i Flensborg. Efter nederlaget 1864 førtes løven til Berlin, men blev i 1945 bragt til København, hvor den med en placering ved Tøjhusmuseet i offentligheden står som et minde om dengang, »vi vandt over Tyskland«. Foto: Tøjhusmuseet, København.

denne centralisme var undertrykkende i forhold til andre dele af riget, og som desuden i sin rede havde en gøgeunge i form af de nationalliberale, der var parat til at ofre ikke kun Helstaten, men også nationens interesser for at pleje egeninteresser. Der var i København kræfter, der brugte nationalismen inklusivt, således at den dybest set fredelige ideologi blev anvendt til fremme af en aggressiv politik, som endte med en borgerkrig.

Grænselandsarv – en vanskelig arv

Der er ovenfor blevet skelnet mellem en række grænser – nationsgrænser og regionale grænser, herunder transnationale og intranationale. Det er hævet over enhver tvivl, at der 'altid' har gået en grænse mellem Danmark og de tyske lande et sted mellem Vesterhavet og Østersøen. Den har forskubbet sig, snart sydpå, snart nordpå, og har som hovedregel været både en statsgrænse og en nationsgrænse. Fra middelalderen og frem til 1864 har den været ganske porøs og gennemtrængelig, for så vidt som de økonomiske og kulturelle forhold i grænselandet har næret en vis flydende overgang med en udtalt regionalisme i hertugdømmerne til følge. Denne regionalisme, der centrerede sig om en stærk og florissant økonomi, blev i løbet af årtierne omkring 1850 en voldsom anstødssten for handelsborgerskabet i København, der her så sine centralistiske interesser mere og mere truet. At vedkende sig, at der i den dansk-tyske del af Helstaten var et stærkt og driftigt tysktalende befolkningselement, blev derfor ubekvem. I lyset heraf sejrede en grænsedragning, der – pukkende på nationalismen – søgte at udgrænse den tysktalende regionale del af riget ved at tilsidesætte grænselandets politiske, kulturelle og økonomiske interesser, medens man selv tog patent på danskheden og degraderede sønderjyder og slesvig-holstenere til andenrangsdanskere, som ikke kunne leve op til kravene om at være dannede og kultiverede og derfor heller ikke var egnede til at varetage hverken egne eller den danske nations interesser. Sønderjyden Laurids Skau, der var blevet både lidt for kæk og lidt for hovedstadssmart, samtidig med at han talte en 'grim', sønderjysk dialekt, skulle ikke have adgang til at tale Sønderjyllands sag på de bonede gulve i hovedstaden; det havde man selv anderledes kvalificerede folk til, som var 'rene' i både tale og omgangsformer. Der blev trukket interne nationale grænser i Danmark mellem dem på første klasse og dem på anden klasse.

I den forbindelse blev sproget en vigtig slagmark, ligesom territoriet blev det. Den toldgrænse ved Kongeåen, der som led i en favorisering af København på bekostning af rigets andet økonomiske centrum i Hertugdømmerne, blev opretholdt af Helstaten, sørgede Bismarck for en national tysk absolutering af, således at hovedstaden slap af med de besværlige sønderjyder, der ikke kunne tale rigsdansk, og de driftige slesvig-

holstenere, der havde udbygget både handelsnetværk og infrastruktur i faretruende grad. Nu kunne der truttes i ren national takt. Tyskheden og dens bidrag til dansk historie skulle udgrænses – og blev det.

I mellemtiden foregik der så et aktivt hjemstavnsarbejde fra tysk side i Sønderjylland. I 1890 dannedes der en »Deutscher Verein für das nördliche Schleswig«, der efterhånden fik 59 lokalafdelinger til en noget hårdhændet politisk og kulturelt fremmelse af tyskheden i Nordslesvig. Foreningen købte i 1893 Knivsbjerg ved Genner med udsigt ud over Aabenraa Fjord og en beliggenhed i et 'typisk' dansk landskab. Her blev der årligt holdt folkefester i stil med Skamlingsbankemøderne længere nordpå.⁵³ De fortsatte efter genforeningen i 1920. Knivsbjerg blev samlingssted for det tyske mindretal, hvor stedet i perioden 1933 fik stor symbolværdi for den tiltagende nazificering af det tyske mindretal i Danmark

Det er sandsynligt, at denne nazificering har foranlediget modstandsfolkene til at sprænge tårnet i luften, men det er interessant at hæfte sig ved, at en sådan tankegang langtfra var uforenelig med Orla Lehmann og de nationalliberales syn på tysk kultur og økonomiske interesser. I stedet for at respektere denne kultur som en væsentlig del af Helstaten og tage hensyn til et dansk-tysk regionalt fællesskab i hertugdømmerne anlagde man en intraregional strategi, der ikke ville kendes ved den besværlige 'Anden', men til gengæld promoverede hovedstaden og trak en grænse mellem denne og provinsen, der blev henlagt som et hegemoniseret territorium. Der skulle være sammenfald mellem dansk sprog i hovedstadsudgave, territorium og historie. Denne tanke blev så radikaliseret i 1945, hvor man underkendte dansk-tyskerne deres ret til en hjemstavns; deres landskabsmæssige kulturarv kunne ikke tolereres. Ud fra den ophidsede stemning i befrielsessommeren var dette forståeligt nok, men man må samtidig huske på, at ikke alle tyskere i Sønderjylland blev nazister.

En ting er imidlertid befrielsessommeren, noget andet er situationen i dag. Her kan man konstatere, at der i udpræget grad er tale om en negligering af den tyske kulturarv i Danmark. Fredning af bygninger opført af tyske arkitekter hører fortsat til undtagelsen. Fredning af jernbanestationer og skolebygninger, som der ellers er meget af rundt om i Danmark, finder ikke sted i Sønderjylland, fordi bygningerne er 'tyske'. Peter Dragsbo har i en undersøgelse heraf anført en stribe af ellers bevaringsværdige arkitektureksempler, som er blevet forbigået af netop denne årsag.⁵⁴ Den nationalliberale kulturarv er tilsyneladende særdeles levedygtig. Man 'glemmer' den tyske kulturhistorie, på samme

53. Rerup, s. 296ff.

54. Peter Dragsbo, »Forsømt kulturarv i Sønderjylland«, *Sønderjysk kulturarv*, red. Inge Adriansen & Peter Dragsbo, Sønderborg 2005, s. 118–123.

måde som man 'glemmer', at den danske helstat først blev endeligt afviklet i 1944 med proklamationen 17. juni på Thingvellir af den frie og selvstændige islandske republik, og at det skete på trods af Christian 10.'s modvilje mod en islandsk løsrivelse, så længe Danmark var okkuperet.⁵⁵

Opsamling

Kulturarv er en besværlig størrelse at have med at gøre. Den pukker på entydighed og rene linjer. Selektionsmekanismerne har svært ved at acceptere 'grums' i kategorierne og kanonerne. I centralistiske nationsstater som den danske er dette yderligere kompliceret. Her tenderer kulturarvsaspektet på antimodernistisk vis at ende i essentialisme og substanstænkning, hvor man har svært ved at acceptere 'de andres' kulturarv. I Danmark er vi i den situation, at der i årtierne omkring 1850 – i en tydelig pleje af hovedstadens interesser på bekostning af provins og periferi – blev installeret en forståelseshorisont, som efterstræbte intranationale grænser og iklædte dem nationale gevandter. Denne såre selektive pleje blev sat som målestok for, hvad der var den 'rigtige' danskhed. Den har tilsyneladende en lang virkningshistorie og kaster stadig sine skygger, således at den fortsat har betydning for kulturarven i Sønderjylland og grænseegnene og dermed for den danske nation som helhed. Trods det at kulturarvsselektionerne også er underlagt det modernistiske diktum om, at tingene skal laves om med jævne mellemrum, er der tale om en forbløffende konstans i hovedstadscentreringen og den manglende respekt for andre former for danskhed. Den går hårdt ud over grønlandere – og tyskere.

I Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger har man i forbindelse med idrætsudøvelse det princip, at der bortset fra lederne ikke bliver stillet bestemte sproglige krav til udøverne.⁵⁶ Heller ikke når disse foreninger deltager i stævner nord for grænsen. Man kan således godt deltage 'på tysk' som repræsentant for en dansk forening. På den danske side kan det give anledning til ejendommeligheder, såsom at tyrkiske hold ved sådanne stævner – i København – mødes med accept, medens sydslesvigerne er blevet overfuset og beskyldt for at være 'preussere' og det, der er værre. Langt væk fra grænsen tænkes der tilsyneladende fortsat mere etnisk nationalt end i den grænsezone, hvor det regionale er nok så fremtrædende, og den transnationale tålsomhed er mere markant – som f.eks. i Sønderjylland og Vestjylland.

55. Gunnar Karlsson, *Iceland's 1100 Years. History of a Marginal Society*, London 2000.

56. Jørn Hansen, »Dansk, tysk eller Zweiströmigkeit?«, *Folk – om et grundbegreb i demokrati og kultur*, red. Jørn Møller, Aarhus 2004.

Konklusion

Den danske nationsstat omfatter den dag i dag også en tysktalende minoritet, der har rødder tilbage til Helstatens multinationalitet. Som følge heraf indgår der ud fra såvel en nutidig som en historisk synsvinkel tyske elementer i den danske kulturarv. En dansk kultur- og historiekanon vil kun yderst reduktivt kunne udformes uden denne tyske dimension. Skal en kulturarv afspejle virkeligheden, må den også omfatte de mere sammensatte og genstridige dele af historien. Det har nationer med en decentraliseret, måske endog føderal opbygning som f.eks. Tyskland, tilsyneladende langt lettere ved end en nation som den danske, der bærer på en tung enevældeaffødt centralistisk arv, som ikke er begejstret for afvigelser fra hovedsporet og derfor har tendens til at udvise en nonchalant mangel på respekt for de træk i historien, som ikke forliges godt med hovedstadens sprog og kultur.

Summary

Cultural heritage in the Danish-German borderland – the long shadow of national liberalism in a centralistic nation

From both a contemporary and a historical point of view, there are strong German elements in the Danish cultural heritage. Only by means of extreme reduction can a Danish cultural and historical canon be drawn up without this German dimension. However, it does not enjoy much favour, and for some periods it has even been hated. A harmonious and consensual coexistence between the two parallel population groups has been rare, despite the constant cultural exchange. If anything, the relationship has been confrontational. As a possible explanation for this, the article goes back to the nineteenth century and points out the pronounced Danish centralism inherited from the age of absolutism, and the fear of Hamburg among the national liberal bourgeoisie, with the concomitant neglect of South Jutish and German interests. The hegemonic struggle of Copenhagen's commercial bourgeoisie for their own economic and political interests did not leave any room for "the others". On the contrary, it resulted in the only Nordic civil war in the nineteenth century. This heritage has rarely been considered, but it still casts long shadows.

Referencer

- Andersen, Morten, »Nation Building and Border Identities: The Economic Reconstruction of the Schleswig Border Region, 1919–25« *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Gondolin, Eslöv 2006
- Aschauer, Wolfgang, »Ethnicity as a Factor of Cross-Border Economic Integration? The Case of the Slovakian-Hungarian Border Region«, *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Gondolin, Eslöv 2006
- Attius Sohlman, Margareta, *Slaviske världar. Möten med språk, kultur och religion*, Carlssons, Stockholm 2005
- Bak, Lars, »En ubekvem kulturarv fra den tyske tid: Düppel Denkmal og Arnkiel Denkmal efter 1920«, *Sønderjysk kulturarv*, red. Inge Adriansen & Peter Dragsbo, Sønderborg 2005
- Bak, Lars, »Tyske sejrsmønter på danske hænder. Düppel Denkmal og Arnkiel Denkmal og den danske stat«, *Sønderjyske Årbøger* 2003, s. 7–42
- Becker-Christensen, Henrik, »Sønderjylland i dansk historisk forskning«, *Sønderjyske Årbøger* 1995
- Bialasiewicz, Luiza, »Back to Galicia Felix?«, *Galicia – a Multicultural Land*, red. Christopher Hann & Paul Robert Magocsi, Toronto University Press, Toronto 2005
- Billig, Michael, *Banal Nationalism*, Sage, London 1995
- Bjørn, Claus, »Den danske stat ved indgangen til 1848«, *1848 – det mærkelige år*, red. Claus Bjørn, Museum Tusulanum, København 1998
- Bonderup, Gerda, »Enevælde og reformer 1720–1848«, *Danmarks historie – i grundtræk*, red. Steen Busck & Henning Poulsen, Aarhus Universitetsforlag, Aarhus 2000
- Busch, Harald, *Alt-Hamburg. Leben und Treiben*, Broschek Verlag, Hamburg 1962
- Damgaard, Ellen, »I kuling fra Hals til Harboøre. Et studie af regional identitet i Vestjylland«, *Fortid og Nutid* 2002: 4
- Dragsbo, Peter, »Forsømt kulturarv i Sønderjylland«, *Sønderjysk kulturarv*, red. Inge Adriansen & Peter Dragsbo, Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, Sønderborg 2005
- Edensor, Tim, *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*, Berg, Oxford & New York 2002
- Engman, Max, *Petersburgska vägar*, Schildts, Helsingfors 1995
- Fink, Troels, *Rids af Sønderjyllands historie*, Schultz, København 1955
- Frandsen, Steen Bo, *Opdagelsen af Jylland. Den regionale dimension i Danmarkshistorie 1814–1864*, Aarhus Universitetsforlag, Aarhus 1996
- Frandsen, Steen Bo, »Det nye Norden efter Napoleon«, *Det nya Norden efter Napoleon*, red. Max Engman & Åke Sandström, Almqvist & Wiksell, Stockholm 2004

- Frandsen, Steen Bo, »Helstatens første opinionsavis: Theodor Olshausens *Kieler Correspondenz-Blatt* som forum for en liberal holstensk regionalisme (1830–1848)«, *Historie* 2006: 2
- Gregersen, H.V., »Laurids Skau og Goldschmidt«, *Sønderjyske Årbøger*, 1. halvbind 1967
- Hakamies, Pekka, »Soviet Settlers on a Strange Territory: Experiences and Narratives from the Former Finnish Karelia«, *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Gondolin, Eslöv 2006
- Hansen, Jørn, »Dansk, tysk eller Zweiströmigkeit?«, *Folk – om et grundbegreb i demokrati og Kultur*, red. Jørn Møller, Klim, Aarhus 2004
- Henningsen, Lars N., »Kongebesøg og kongeloyalitet i Sydslesvig«, *Grænseforeningens Årbog* 2000
- Ingold, Tim, *The Perception of the Environment. Essays in livelihood, dwelling and skill*, Routledge, London & New York 2000
- Jensen, Hans, *De danske Stænderforsamlings Historie 1830–1848*, bd. 1–2, Schultz, København 1931–34
- Jensen, Johannes, »Theodor Storms Auswanderung 1853«, *Nordfriesches Jahrbuch* 1965
- Karlsson, Gunnar, *Iceland's 1100 Years. History of a Marginal Society*, Hurst & Co., London 2000
- Katajala, Kimmo, »The Origin of the Border«, *Vid gränsen. Integration och identiteter i det förnationella Norden* (Centrum för Danmarksstudier 10), red. Harald Gustafsson & Hanne Sanders, Makadam, Göteborg & Stockholm 2006
- Kayser Nielsen, Niels »'Der var engang...?' Balladen om H.C. Andersen, oplevelshistorien og kulturarven«, *Den jyske Historiker* nr. 109, 2005
- Kayser Nielsen, Niels, *Steder i Europa. Omstridte byer, grænser og regioner*, Aarhus Universitetsforlag, Aarhus 2005
- Kennard, Ann, »The EU's New Eastern Border: Will Cultural Overlap be a Force for Change«, *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Gondolin, Eslöv 2006
- Kerker, Armin, »Theodor Storm – der Autor und seine Landschaft«, *Storms Friesland*, red. Armin Kerker, Ellert & Richter, Hamburg 1984
- Klatt, Martin, »Common, Cross-Border Regional History as an Approach to People-to-People Cooperation and Cross-Border Regional Integration«, *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Gondolin, Eslöv 2006
- Klinge, Matti, »Östra Finland i 1800-talets St:t Petersburg«, *Östra Finland. Det andra Finland*, red. Richard Palmgren, Kristina Ranki & Henrika Tandefelt (Historicus' skriftserie vol. III), Helsingfors 1994
- Pedersen, Karen Margrethe, »Folkedansk og rigsdansk i Sønderjylland«, *Sønderjysk kulturarv*, red. Inge Adriansen & Peter Dragsbo, Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, Sønderborg 2005

- Porskrog Rasmussen, Carsten, »The Duchy of Schleswig – political status and identities«, *Vid gränsen. Integration och identiteter i det förnationella Norden* (Centrum för Danmarksstudier 10), red. Harald Gustafsson & Hanne Sanders, Makadam, Göteborg & Stockholm 2006
- Rendboe, John & Dragsbo, Peter, »Den industrielle kulturarv i Sønderjylland«, *Sønderjysk kulturarv*, red. Inge Adriansen & Peter Dragsbo, Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, Sønderborg 2005
- Rerup, Lorenz, *Slesvig og Holsten efter 1830*, København 1982
- Sachse, Udo, »Die Anfänge preussischer Verwaltungspolitik in Pinneberg«, *Jahrbuch für den Kreis Pinneberg* 1984
- Schwell, Alexandra, »Boundaries in Border Police Cooperation: The Case of the German-Polish Border«, *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Gondolin, Eslöv 2006
- Schultz Hansen, Hans, »Den slesvig-holstenske patriotiske Forening 1845–40«, *Sønderjyske Årbøger* 1997
- Schultz Hansen, Hans, »'Mitbürger!' Den slesvig-holstenske rejsning og regering 1848«, *1848 – det mærkelige år*, red. Claus Bjørn, Museum Tusulanum, København 1998
- Seirup, Nina, *Kongernes købstadsbesøg – Komparativ analyse af Frederik V, Christian VIII og Christian X's besøg i jyske og slesvigholstenske købstæder 1746–1947*, hovedfagsspeciale ved Historisk Afdeling, Aarhus Universitet, Aarhus 2006
- Sørensen, Christian, »Theodor Storm als politischer Mitkämpfer der Erhebung 1848–1851«, *Zwischen Eider und Wiedau. Heimatkalender Nordfriesland* 2001
- The Neighbors Respond. The Controversy over the Jedwabne Massacre in Poland*, red. Antony Polonsky & Joanna Michlic, Princeton University Press, Princeton & Oxford 2004
- Törnquist-Plewa, Barbara, »Cultural and National Identification in Borderlands – Reflections on Eastern Central Europe«, *Collective Identities in an Era of Transformations. Analysing developments in East and Central Europe and the former Soviet Union*, red. Klas-Göran Karlsson, Bo Petersson & Barbara Törnquist-Plewa, Lund University Press, Lund 1998
- Vammen, Hans, »Den københavnske 'revolution' 1948. Martsdagens nationalliberale magtøvertagelse«, *1848 – det mærkelige år*, red. Claus Bjørn, Museum Tusulanum, København 1998
- Winge, Vibeke, »Language – means of communication or national treasure?«, *Vid gränsen. Integration och identiteter i det förnationella Norden* (Centrum för Danmarksstudier 10), red. Harald Gustafsson & Hanne Sanders, Makadam, Göteborg & Stockholm 2006
- Zhurzhenko, Tatiana, »The New Post-Soviet Borderlands: Nostalgia, Resistance to Changes, Adaptions«, *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Gondolin, Eslöv 2006